

13. Фурдуй Світлана. Виховання студентів на національних ідеях Василя Сухомлинського // Наукові записки. – Випуск 78 (2). – Серія: Педагогічні науки. – Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В.Винниченка, 2008. – С.370 – 375.
14. Чипиленко Наталія. Ідеї В.О.Сухомлинського у формуванні позитивного іміджу майбутніх фахівців // Наукові записки. – Випуск 78 (2). – Серія: Педагогічні науки. – Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В.Винниченка, 2008. – С.375 – 380.
15. Шевченко Інга. Проблема формування професійної культури вчителя в педагогічній спадщині В.О.Сухомлинського // Наукові записки. – Випуск 78 (2). – Серія: Педагогічні науки. – Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В.Винниченка, 2008. – С.380 – 384.

УДК 378

О.М.Кочерга

ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЯК ВАЖЛИВОЇ РИСИ ВЧИТЕЛЯ У ТВОРЧІЙ СПАДЩИНІ В.О.СУХОМЛИНСЬКОГО

У статті автор аналізує погляди В.О.Сухомлинського на роль учителя в житті суспільства, розкриває його підходи до вирішення проблеми формування соціальної відповідальності як однієї з важливих професійних якостей особистості вчителя.

In the article the author examines the views of VO Suhomlinskogo the role of teachers in society, reveals his approach to solving the problem of social responsibility as one of the most important professional qualities of the individual teacher.

В умовах переходу до високотехнологічного інформаційного суспільства, інтеграції і глобалізації соціальних, економічних і культурних процесів вища педагогічна школа покликана формувати у майбутніх учителів не тільки наукову ерудицію, професійну компетентність, але й інтелігентність, громадянську зрілість, високу моральну свідомість. Сучасний вчитель повинен мати високий рівень духовної культури і професійної майстерності, володіти творчими здібностями і бути відповідальним як за процес формування майбутньої особистості, так і за власне професійне удосконалення. Саме тому нового звучання набуває проблема формування відповідальності майбутнього вчителя, виховання соціально активної особистості майбутнього педагога, який керується в своїй діяльності національно-культурними і загально-людськими цінностями.

Демократичні процеси, що відбуваються в суспільстві, розширюють можливості учителя у виборі ним змісту, нових форм, методів організації навчально-виховного процесу, у самостійній розробці власних технологій навчання та виховання. Сьогодні як ніколи вчителю надана широка можливість у творчій діяльності, в активізації його духовно-морального, інтелектуального потенціалу. Разом з тим такі зміни підвищують вимоги до особи вчителя, до його фахової підготовки, до його морально-психологічних якостей. Важливим фактором активізації діяльності учителя, підвищення його професійного рівня, духовно-морального удосконалення є глибоко усвідомлена відповідальність за виконання обов'язків, покладених на нього державою. Суспільне значення статусу педагогічної професії вимагає від учителя відповідальності за якість навчання та виховання підростаючих поколінь. Досить слушно видатний педагог-гуманіст В.О.Сухомлинський зазначав, що «вихователь творить найбільше багатство суспільства – людину» [10: 430]. «Ми маємо справу з найскладнішим, неоціненним, найдорожчим, що є в житті, – з людиною. Від нас, від нашого вміння, майстерності, мистецтва, мудрості залежить її здоров'я, розум, характер, воля, громадське й інтелектуальне обличчя, її місце і роль у житті, її щастя», – стверджував Василь Олександрович [10: 420].

Відсутність почуття обов'язку і відповідальності, на думку Н.В.Кузьміної, навіть при наявності певних педагогічних здібностей є перешкодою до вершин професійної майстерності вчителя [3].

Практика переконує, що в сучасних умовах професія вчителя стає все менш престижною, існує невідповідність між суспільною роллю і соціальним статусом педагога. До педагогічних навчальних закладів значна частина молодих людей вступають невмотивовано, не усвідомлюючи важливості і складності здійсненого ними вибору майбутньої професійної діяльності, що є причиною зниження їх відповідальності, добросовісного ставлення до власного професійного становлення. В цих умовах особливого значення набуває проблема формування соціальної відповідальності у студентів педагогічних вузів.

У розробці проблем відповідальності особистості у вітчизняній і західній філософсько-педагогічній, психологічній думці є чималі набутки. Так, психологи Л.С.Виготський, Г.С.Костюк, С.Л.Рубінштейн та інші відзначають, що педагогічна діяльність передбачає високий рівень сформованості професійних якостей особистості вчителя, серед яких важливе місце посідає соціальна відповідальність. Вагомий внесок у розробку проблеми відповідальності зробили такі відомі педагоги, як А.С.Макаренко, В.О.Сухомлинський.

У даній статті ми проаналізуємо педагогічні погляди відомого вітчизняного педагога В.О.Сухомлинського на відповідальність як важливу професійну якість учителя, опишемо модель формування даної якості у студентів педагогічного коледжу.

Аналіз творчої педагогічної спадщини В.О.Сухомлинського дає підстави зробити висновок про те, що видатний педагог сучасності приділяв велику увагу проблемі виховання соціальної відповідальності особистості, розглядаючи її в тісному взаємозв'язку з проблемою формування громадянського обов'язку.

В.О.Сухомлинський розкрив бінарний характер поняття „обов'язок”, виявивши в ньому гармонію індивідуального обов'язку – відповідальності перед самим собою і обов'язком громадським, тобто обов'язком перед іншими людьми. В обов'язку, на думку В.О.Сухомлинського, зливається громадське і глибоко особисте, усвідомлення і переживання інтересів інших людей, суспільства, батьківщини у зв'язку з особистими інтересами.

Важливої уваги приділяв В.О.Сухомлинський проблемі виховання відповідальності як особистісної якості педагога. У педагогічній спадщині В.О.Сухомлинського немає спеціальних досліджень, присвячених особистості вчителя. Але в концепції громадянського і гуманістичного виховання викладено міркування про педагогічну майстерність, творчість, дослідницький характер праці педагога, принципи і стиль діяльності, що безпосередньо стосується якостей людини, яка навчає і виховує.

На думку В.О.Сухомлинського, праця вчителя найвідповідальніша, потребує багато часу, терпіння, затрати сил та енергії. У справжнього педагога, крім всебічних знань, завжди повинна бути органічна потреба передавати їх учням. Основою діяльності вчителя, за В.О.Сухомлинським, є творчість. Від уміння, майстерності, мудрості педагога залежить життя, здоров'я вихованців.

Порушуючи цю проблему, педагог-гуманіст насамперед наголошував на відповідальності керівника навчально-виховного закладу, його вмінні керувати колективом, знайти найтонші деталі педагогічного процесу, розуміти духовний світ дитини, враховувати особливості розумової праці вчителя та учня [14]. Дуже тісно проблему формування відповідальності павлівський педагог-класик поєднував з проблемою творчості. Він уважав, що лише перебуваючи у постійному творчому пошуку, педагог може виконати свій професійний обов'язок: відкрити в людині нове, виховати гуманну людину, патріота. “Людська особистість – це складний сплав фізичних і духовних сил, думок, почуттів, волі, характеру, настроїв. Без знання всього цього неможливо ні вчити, ні виховувати” [14: 46]. Педагог має усвідомлювати не тільки те, що він повинен виростити, а й те, що слід

викоренити. Саме на цьому особливо наголошував у своїй педагогічній діяльності В.О.Сухомлинський. «Разом з матерями і батьками своїх вихованців, – писав він, – ми вбачаємо сенс своєї розрахованої на далекі роки роботи в тому, щоб діти розуміли й відчували: у світі є речі мізерні й гидкі. Ставитись з огидою, обуренням до цих речей – моральна доблесть; бути якоюсь мірою причетним до них – підлість і приступництво, зрада, продажність» [10: 324]. Пізнаючи і виховуючи молоду людську душу, яка знаходиться у постійному розвитку, педагог надзвичайно відповідально повинен ставитися до слова – головного виховного засобу.

В.О.Сухомлинський був глибоко переконаний у необхідності правової, матеріальної відповідальності вчителя та учня. „Усі слова про почуття відповідальності залишаються дитячим лепетом, якщо немає відповідальності за матеріальні цінності” [13]. І найголовніше, на чому акцентував свою увагу В.О.Сухомлинський, це постійне прагнення педагога до власного професійного самовдосконалення, до систематичної роботи над собою. У цьому, на думку педагога-гуманіста, полягає відповідальність учителя перед суспільством, перед вихованцями, перед самим собою.

В.О.Сухомлинський підкреслював: «Учитель – це не тільки той, хто передає учням знання та вміння. Це передусім той, у кого дитина, як у батька і матері, вчиться жити» [10: 197]. Сутність цього педагогічного феномену вбачав в умінні «передавати з серця в серце моральні багатства, здобуті, нагромаджені людством». І першими це здійснюють батько, мати і вчитель. А найголовнішою передумовою успіху в тій найтоншій сфері людської творчості, що зветься вихованням, є «моральна чистота, моральна цілісність вихователя» [10: 199]. Учитель має допомогти дитині розібратися в навколишньому світі. Але для цього він повинен мати в собі те, що хоче бачити в своїх вихованцях. Він має бути втіленням добра, працелюбства, високої духовності, тоді дитина віритиме не тільки вчителеві, а й віритиме в добро. Саме «доброта, любов до людини, непримиренність до зла має бути в плоті і крові вихователя» [10: 200]. «Доброта педагога – це передусім велике почуття відповідальності за нинішнє і майбутнє дитини. Право на доброту, право бути наставником має насамперед той, хто чуйним серцем уловлює найтонші порухи душі свого вихованця...» – зазначав В.О.Сухомлинський.

У своїх педагогічних творах В.О.Сухомлинський наголошував на тому, що вчителем слід ставати тільки за покликанням. Учительська діяльність, як і багато інших видів діяльності, має свої специфічні особливості, потребує від особистості певних властивостей і якостей. «Чи кожному можна стати вчителем? Ні, не кожному... До всякого діла потрібне покликання... й педагогічна праця виділяється з-поміж усіх інших видів трудової діяльності своєю єдиною, неповторною рисою: об'єктом, предметом цієї праці є людина. І людина особливого роду – дитина, особистість у період формування її розуму, почуття волі, характеру, поглядів, переконань» [12: 197].

В.О.Сухомлинський у праці «Як виховати справжню людину» ствердно вказує, що діти люблять того вчителя, в особі якого вони вбачають «наставника, друга, товариша, мудрого батька і ровесника, посвяченого у всі їхні таємниці, секрети, пустощі, що суворо запитує з них і відповідає за них, знавця багатьох невідомих для них речей і що вічно пізнає, що вічно дивується світу» [16]. Педагог-гуманіст наголошує на відповідальності педагога за власний творчий розвиток і професійне становлення. Саме творчим індивідуальним особливостям учителя у педагогічній спадщині Василя Олександровича приділено достатньо уваги. Зокрема, йдеться про творчу лабораторію педагога, де використовуються різноманітна кількість методів вивчення дитини, є своя, притаманна лише йому, технологія педагогічної праці. Кожен учитель, за твердженням ученого, має бути креативним щодо здійснення ідей, знати специфіку свого предмету, враховувати особливості мислення учнів. А для цього вже в студентські роки майбутні педагоги повинні багато працювати над розвитком власної творчості, збагачуючи творчу лабораторію. Це можливо лише за умови сформованості високої відповідальності педагога за власний творчий розвиток, за успішне виконання своїх професійних обов'язків.

У своїх педагогічних працях В.О.Сухомлинський дає характеристику різним рівням сформованості відповідальності вчителя. До високого рівня відповідальності педагог відносить тих вчителів, які в студентській аудиторії оволоділи певною системою ціннісних установок і моральних орієнтацій, спрямованих на послідовне виконання обов'язків у своїй повсякденній праці. Для них характерними є єдність слова та діла, переконань та вчинків, що свідчить про гармонійне поєднання особистих та громадських інтересів і цілей. У них виявлено позитивне ставлення до основних видів навчальної діяльності. В основному, це колишні студенти, які вчилися на “відмінно” та “добре” з усіх дисциплін. Вони були активними на семінарських і практичних заняттях, займалися науково-дослідною роботою, сумлінно ставились до професійно-практичної діяльності.

Учителі, яких В.О.Сухомлинський відніс до середнього рівня відповідальності, характеризуються в цілому несистемним, нецілісним характером світогляду, життєвих установок і принципів. Відповідальність як особистісне утворення має тут однобічний характер, бо особистість дотримується певних ціннісних орієнтацій і установок, але її власна діяльність носить репродуктивний характер. Розуміючи важливість вивчення суспільно-політичних і гуманітарних дисциплін, участі в науково-дослідній роботі, сумлінного ставлення до професійно-практичної діяльності, ці студенти пасивно ставилися до таких видів діяльності.

Характеризуючи вчителів з низьким рівнем відповідальності, В.О.Сухомлинський вказує на відсутність у них системи знань, недостатній життєвий досвід. У них має місце невідповідність між словом та ділом, морально-вольові якості не мають активно-творчої реалізації. Студенти, а пізніше педагоги цієї категорії мають формально-задовільне ставлення до участі у всіх видах навчальної діяльності.

Порушена В.О.Сухомлинським проблема відповідальності вчителя свідчить про необхідність подальшого вдосконалення процесу виховання майбутніх педагогів, розробки педагогічної моделі, упровадження б якої в діяльність вищих навчальних закладів значно підвищило б рівень відповідальності майбутніх учителів.

У теоретичному аспекті проблема відповідальності, як правило, досліджується в соціальному вияві і в цьому плані давно вже стала предметом філософського аналізу. Загальні підходи щодо визначення філософських основ проблеми відповідальної особистості знайшли своє віддзеркалення у працях Л.П.Буєвої, А.П.Бутенко, М.П.Дубініна, С.І.Ковальова, І.С.Кона, А.Г.Мисливченко, Г.Л.Смирнова, А.Г.Спіркіна, В.П.Тугаримова, І.Т.Фролова. Суттєвий внесок у розробку проблеми відповідальності, зокрема її співвідношення зі свободою, зробили такі вчені, як В.І.Вировий, Л.С.Велика, Н.А.Головко, Л.І.Грядунова, А.П.Д'яков, Р.І.Косолапов, А.І.Оріховський, А.Ф.Плахотний, Е.І.Рудковський, М.Д.Табунов, І.П.Торунцов, А.П.Черменіна.

Для обґрунтування теоретичних основ відповідального ставлення до педагогічної професії важливе значення мають дослідження К.О.Альбуханової-Славської, Б.І.Ананьева, Л.С.Виготського, Г.С.Костюка, О.М.Леонтьєва, В.М.Мясіщева, О.Я.Савченко, О.В.Сухомлинської, Г.М.Філонової. Важливим у дослідженні проблеми відповідальності став психологічний напрям, який надає великої ваги стимулюванню відповідальності, принципам її делегування, чинникам, які впливають на свідомість особистості стосовно необхідності виконання своїх професійних обов'язків (праці К.Муздибаєва, Б.Д.Паригіна, А.П.Растігєєва, М.В.Савчина, Н.Д.Узнадзе, П.М.Якобсона та ін.).

Цінними є праці, де розкриваються механізми формування відповідальності як професійної якості. Так, проблема відповідальності особистості та шляхи її формування в процесі навчальної та трудової діяльності досліджувалася психологами Т.Є.Завадською, Н.П.Зубалієм, О.І.Кривов'язом, К.Муздибаєвим, М.А.Новотною, В.М.Пискуном, І.Д.Поспеловою, О.П.Санніковою, М.Д.Савчин та педагогами Д.А.Алферовим, З.В.Артеменко, Т.Г.Веретено, В.В.Савченко, Ю.П.Сокольниковим, Л.В.Тереховою, Ю.А.Юровою. Вагоме значення мають роботи з проблем морально-професійної підготовки особистості педагогів (Н.Є.Мойсеюк, Ю.Д.Руденко, А.Г.Щеколдін) та психологів (І.Д.Бех, С.Д.Максименко, В.О.Моляко та ін.).

Наше дослідження присвячене аналізу проблеми формування соціальної відповідальності як невід'ємної професійної риси вчителя в умовах педагогічного коледжу. Соціальну відповідальність визначаємо як інтегральну професійну якість особистості вчителя, що включає в себе усвідомлення суспільної значущості своєї діяльності, чітке знання своїх професійних функцій, володіння вміннями і навичками педагогічної діяльності, ініціативу, самостійність і творче ставлення до справи.

За своєю структурою соціальна відповідальність – надзвичайно складне утворення, вона має інтегративний характер, тісний зв'язок з усіма іншими якостями вчителя, його емоційно-вольовою та інтелектуальною сторонами діяльності. Соціальна відповідальність є показником розвитку соціальної зрілості особистості, під якою слід розуміти цілісну, відносно стійку систему, що пов'язана з усвідомленням особистістю майбутнього вчителя свого місця, ролі, функцій у суспільстві, групі, середовищі.

Соціальна відповідальність – динамічне утворення, формування якого – процес тривалий і складний, здійснюється через організацію професійного навчання в умовах педагогічного навчального закладу. У цьому напрямку формування соціальної відповідальності доцільно визначити як відповідальну діяльність, яка спрямована на реалізацію соціально значущої мети і виникає на основі послідовної реалізації системного підходу в навчально-виховному процесі, де навчальна, науково-дослідна і суспільно-корисна діяльність взаємно доповнюють одна одну.

У структурі соціальної відповідальності виділяють три компоненти: когнітивний, емоційно-мотиваційний та поведінковий [7]. Їх розвиток становить єдиний процес, що йде паралельно з вихованням самої якості. Виділені компоненти соціальної відповідальності пов'язані з глибинними особистісними утвореннями. У них людина цілісно виражається як суб'єкт поведінки і діяльності. Ця обставина вказує на те, що рівень сформованості відповідальності студентів неможливо вивчити за якоюсь однією ознакою. Одним із завдань дослідження проблеми відповідальності є вивчення особливостей когнітивного, емоційно-мотиваційного, поведінкового компонентів відповідальності та шляхів їх формування.

Розвиток соціальної відповідальності як професійної риси вчителя у студентів педагогічного коледжу буде ефективним процесом за умови впровадження цілісної моделі, яка включає освітньо-виховні технології, що забезпечують формування когнітивного, емоційно-мотиваційного та поведінкового компонентів, їх гармонізацію як один із шляхів корекції нерівномірності становлення різних сторін соціальної відповідальності. Важливими критеріями побудови моделі формування соціальної відповідальності майбутнього вчителя у нашому дослідженні є відповідність її вимогам сьогодення щодо особистості вчителя, його готовності до виконання суспільно важливих функцій. У процесі дослідження нами розроблена модель формування соціальної відповідальності майбутнього вчителя в умовах педагогічного коледжу (див. мал. 1).

Модель формування соціальної відповідальності – це цілеспрямована й планомірна взаємодія суб'єктів процесу формування відповідальності та функціонально зв'язаних елементів педагогічного процесу, спрямованого на реалізацію мети й завдань формування відповідальності майбутніх вчителів.

Коротко охарактеризуємо основні структурні компоненти запропонованої нами моделі. Найважливішим компонентом моделі формування соціальної відповідальності майбутнього вчителя є педагогічна мета. Вона зумовлює сам факт її створення і визначає спрямованість педагогічних впливів, систему методів, форм, засобів формування соціально відповідальної особистості студента. Єдина мета забезпечує цілісність системи, її упорядкованість, злагодженість та взаємодію всіх компонентів.

Мета:
формування соціальної відповідальності студентів педагогічного коледжу

Завдання

Засвоєння студентами знань, вироблення стійких навичок і звичок соціально відповідальної поведінки вчителя	Створення єдиного морально-етичного поля у процесі професійно-педагогічної підготовки майбутнього вчителя	Інтеграція, скоординованість, гармонійність факторів впливу на процес становлення майбутнього вчителя
--	---	---

Принципи

Принцип культуровідповідності	Єдності ціннісно-змістового і професійного спрямування освіти	Принцип педагогізації	Принцип людиноцентризму	Принцип емоційно-почуттєвої домінан-ти	Принцип практичної спрямованості
-------------------------------	---	-----------------------	-------------------------	--	----------------------------------

Функції

Гностична, спонукальна, комунікативна, інтегративна, регулятивно-корекційна

Зміст

Формування інтенціонального досвіду – сприймання та усвідомлення знань, принципів, вимог, що є засадами педагогічної професії	Усвідомлення мотивів соціально відповідальної поведінки, розвиток позитивної мотивації, внутрішньої детермінації професійної поведінки	Збагачення ціннісних орієнтацій майбутнього вчителя, його ставлення до педагогічної професії взагалі, до особистості вихованця, до особистості вчителя та до самого себе як до вчителя	Формування установки на соціально відповідальну поведінку	Удосконалення прийомів самопізнання, саморегуляції, саморозвитку, самовиховання, вироблення здатності прогнозувати наслідки власних вчинків	Формування професійного ідеалу, «Я-концепції» вчителя	Формування умінь, навичок, звичок соціально відповідальної поведінки, відповідального ставлення до виконання обов'язків	Корекція неадекватно сформованих ЗУН поведінки
---	--	--	---	---	---	---	--

Організаційно-педагогічне забезпечення

Психолого-педагогічні дисципліни						Педагогічна практика				Позааудиторна робота				
Вступ у спеціальність	Педагогіка	Спецкурс «Основи формування соціальної відповідальності вчителя»	Педагогічна психологія	Основи педагогічної творчості	Основи педагогічного менеджменту	Практика з позанавчальної виховної роботи	«Пробні уроки в школі»	Практика в літніх оздоровчих таборах	Переддипломна практика	«Перші дні дитини в школі»	Пед.клуб «Пошук»	Науково-практ. конференції	Ділові ігри	Круглі столи

Результат: сформованість соціальної відповідальності студентів педагогічного коледжу

Мал. 1. Експериментальна модель формування соціальної відповідальності студентів педагогічного коледжу

Метою моделі, яку ми проектуємо, має бути формування достатнього та високого рівня соціальної відповідальності у студентів педагогічного коледжу. Дана мета конкретизується у завданнях, найголовнішими серед яких є: озброєння студентів системою знань про роль вчителя у житті суспільства, про предмет, об'єкт, інстанцію соціальної відповідальності вчителя; формування свідомого ставлення до виконання своїх обов'язків; вироблення стійких навичок і звичок соціально відповідальної поведінки; створення єдиного морально-етичного поля у процесі професійно-педагогічної підготовки майбутнього вчителя; забезпечення інтеграції, скоординованості, гармонійності факторів впливу на становлення соціально відповідальної особистості вчителя.

Суттєве значення для розробки цілісної концепції та реалізації процесу формування соціальної відповідальності студентів педагогічного коледжу має визначення основних вихідних положень – базових принципів. Саме розробка і обґрунтування принципів реалізації цього процесу є передумовою розробки моделі формування соціальної відповідальності вчителя. Принципи, як основні ідеї, правила діяльності, відображають базові вимоги до навчально-виховного процесу, що здатні регулювати взаємодію всіх його суб'єктів, зберігають своє значення на різних етапах професійно-педагогічної підготовки майбутнього вчителя. Крім традиційних наукових принципів навчання і виховання (цілеспрямованості, послідовності, систематичності, доступності, свідомості й активності, індивідуалізації та диференціації тощо) важливе значення для розробки структури і змісту моделі мають принципові положення, на основі яких можуть відбутися якісні зміни у змісті та способах організації педагогічного процесу у коледжі. Спираючись на методологічні підходи дослідження, нами виділено сукупність спеціальних принципів формування соціальної відповідальності майбутнього вчителя початкових класів у процесі його професійно-педагогічного навчання (див. мал. 1).

Зміст і структура соціальної відповідальності, її цілісний, інтеграційний характер потребують відповідного забезпечення цілісності у межах професійної підготовки. Це вимагає визначення конкретних дисциплін у навчальному плані, мета яких – формування цього утворення. Таким предметним ланцюжком є низка дисциплін, що безпосередньо спрямовані на формування професійної компетентності майбутнього вчителя початкових класів, в структурі якої соціальна відповідальність посідає одне з важливих місць. Психолого-педагогічна, або загальнопедагогічна, підготовка в цьому ланцюжку відіграє особливо важливу роль. Вона включає вивчення в процесі навчання таких дисциплін: «Вступ у спеціальність», педагогіка, загальна психологія, вікова і педагогічна психологія, основи педагогічної творчості, сучасні педагогічні технології, основи педагогічного менеджменту. Комплексною цільовою програмою вивчення цих дисциплін передбачено, по перше, їх узгодження в часі, по-друге, додержання наступності і логіки вивчення, використання міжпредметних зв'язків.

«Вступ у спеціальність», що вивчається у I семестрі, відкриває весь цикл психолого-педагогічних дисциплін і логічно пов'язаний з основними теоретичними курсами педагогіки і психології. Метою цього курсу є розкрити перед студентами перспективи і шляхи оволодіння професійною діяльністю вчителя, сприяти підготовці першокурсників до педагогічної практики. У напрямку формування соціальної відповідальності даний курс має важливе значення (особливо це стосується формування когнітивної складової соціальної відповідальності). В процесі його вивчення у студентів-першокурсників формуються загальні уявлення про структуру, зміст, характер і специфіку їхньої майбутньої професійної діяльності, особливості професійного становлення. Вивчення цієї дисципліни сприяє пробудженню інтересу у студентів до педагогічної теорії, до передового педагогічного досвіду, забезпечує формування установки на оволодіння професійними знаннями, необхідними для педагогічної діяльності. Студенти вивчають питання, що стосуються етики вчителя, особливостей його взаємодії з учнями, їх батьками, педагогами-колегами, але вони не сприймаються майбутнім вчителем як методологія педагогічної дії, оскільки подаються занадто рано, коли ще не засвоєно базових психолого-педагогічних понять.

Провідним у системі професійної загальнопедагогічної підготовки вчителів є курс «Педагогіка», оскільки він концентрує в собі методологічні, теоретичні й методичні основи навчально-виховного процесу. Завдяки йому майбутні педагоги оволодівають теорією навчання і виховання, практичними вміннями і навичками, усвідомлюють соціальне значення особи вчителя і роль педагогіки у формуванні особистості вихованця.

Важливу роль у професійному становленні вчителя відіграє курс «Психологія». Вивчення умов і основних закономірностей формування особистості, розвитку її психічних процесів та індивідуально-психологічних особливостей сприяє самопізнанню студентів й організації їхнього саморозвитку. Це допомагає майбутньому вчителю виявити й оцінити власні можливості, пізнати особистісні якості та співставити їх з тими вимогами, яких потребує майбутня професійна діяльність. Знання вікових та індивідуальних особливостей дітей забезпечує розуміння їх психіки, створює передумови для здійснення індивідуального підходу до кожного учня, що є однією з головних вимог суспільства, яка пред'являється до особистості вчителя в сучасних умовах. Цей курс дає уявлення про психологію педагогічної діяльності, сприяє формуванню педагогічних здібностей і вмінь, розвитку творчого потенціалу майбутнього вчителя, що є важливими сторонами його професійної діяльності і умовою успішного виконання професійних завдань.

Єдність курсів педагогіки і психології забезпечує загальнотеоретичний фундамент професійної підготовки майбутнього вчителя, що має особливо важливе значення у збагаченні комунікативного та емоційно-мотиваційного компонентів соціальної відповідальності студента. У свою чергу, вони тісно пов'язані з курсом «Основи педагогічної творчості», в якому розкрито сутність майстерності сучасного вчителя і визначено шляхи її становлення. На особливу увагу заслуговують система формування культури мислення студента, спілкування з учнями, навичок саморегуляції поведінки, елементи тренінгу психофізичного апарату вчителя і педагогічний тренінг для моделювання ситуацій під час розв'язання професійних завдань. Це особливим чином впливає на формування поведінкового компонента соціальної відповідальності. Варто вказати на той факт, що даний курс викладається на IV курсі (7 семестр), це, на нашу думку, дещо запізно. Саме такий підхід, як зауважують В.О.Сластьонін і В.Е.Тамарина, призводить до занепаду методологічного рівня, зміщення акцентів, формування установки на практицизм.

Спецкурс «Основи формування соціальної відповідальності майбутнього вчителя» має на меті поглибити знання студентів про моральні цінності педагогічної професії через засвоєння її нормативних засад. Основними завданнями даного курсу є: розкриття соціальної значимості професії вчителя початкової школи; вивчення принципів, норм і правил професійної поведінки вчителя; формування уявлення про соціальну відповідальність як одну із головних складових професійної компетентності вчителя; формування, регулювання і оцінка соціально відповідальної поведінки і діяльності вчителів; дослідження системи зовнішніх і внутрішніх факторів, що визначають відповідальну поведінку вчителя; розкриття та аналіз шляхів формування соціальної відповідальності вчителя. Запровадження до навчальних планів професійної підготовки вчителя початкових класів даного спецкурсу дає змогу інтегрувати зміст інших психолого-педагогічних дисциплін навколо проблеми формування соціальної відповідальності, зробити цей процес пролонгованим.

Знання теорії про особливості вчительської професії, про соціальну відповідальність вчителя закріплюється і розвивається у практиці аналізу різних ситуацій. Тому ми вважали за доцільне включити до структури спецкурсу такі форми роботи як етичні практикуми, провідними методами в структурі яких є вирішення педагогічних ситуацій, виконання вправ, ділові ігри тощо. На наш погляд, етичні практикуми мають допомогти майбутньому вчителю тренуватися у прийнятті певних рішень, які є інтелектуальним процесом здійснення вибору альтернативи вчинку, виходячи з аналізу конкретних норм та цінностей. Такі практикуми сприятимуть не лише збагаченню когнітивного компонента соціальної відповідальності, але й, що особливо важливо, забезпечать розвиток і корекцію ціннісно-мотиваційної сфери студента. В ході вирішення педагогічних ситуацій, виконання вправ у

студентів формуватимуться адекватні оцінні судження, засвоюватимуться суспільно значимі морально-етичні норми і цінності, набуватимуть в свідомості студента особистісного змісту.

Невичерпні можливості у формуванні готовності особистості студента до виконання соціально відповідальної діяльності має педагогічна практика, оскільки саме в процесі самостійної діяльності активно формуються морально-етичні норми майбутнього фахівця. Педагогічна практика дає можливість кожному перевірити власну готовність до виконання функціональних обов'язків вчителя, рівень професійної компетентності, проявити рівень сформованості відповідальної поведінки, визначити недоліки та намітити шляхи професійного самоудосконалення. Ще одним досить важливим компонентом моделі формування соціальної відповідальності майбутнього вчителя є позааудиторна робота, яка включає в себе цілу систему форм та методів роботи: педагогічний клуб «Пошук», науково-теоретичні та науково-практичні конференції, зустрічі з вчителями-практиками, усні журнали, ділові ігри, тренінгові програми, круглі столи та ін.

Впевнені, що вивчення, аналіз, систематизація та узагальнення джерельної бази змісту теоретичної спадщини В.О.Сухомлинського стане потужним джерелом для творчого використання у процесі вирішення досліджуваної нами проблеми.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Васянович Г.П. Морально-правова відповідальність педагога. – К. – Львів, 2002.
2. Кузнецова В.С., Морозова В.С. Формирование социальной ответственности у студентов педагогического вуза //Советская педагогика, 1983. – № 5. – С. 93-96.
3. Кузьмина Н.В. Формирование педагогических способностей. – Л.: 1981.
4. Куликовский С.В. Формирование социально-политической ответственности личности. – Автореф. дис. ... – К., 1989.
5. Муздыбаев К. Психология ответственности. – Л.: Наука, 1983.
6. Радул В.В. Соціальна зрілість молодого вчителя. – К.:Вища школа, 1977.
7. Савчин М.В. Проблеми вивчення відповідальності як соціально-психологічної якості людини. // Педагогіка і психологія. – 1994. №4.
8. Сафин В.Ф. Психология самоопределения личности.–Свердловск, 1986.
9. Сидорова Т.Н. Особенности социальной ответственности у старшеклассников. // Вопросы психологи. – 1987. – № 5. – С.56-62.
10. Сухомлинський В.О.Сто порал учителів //Вибрані твори у 5-ти томах. – Т.2. –К.: 1976. – С.419-654.
11. Сухомлинський В.О. Суспільство і вчитель //Вибрані твори у 5-ти томах. – Т.5. –К.: 1977. – С.108-122.
12. Сухомлинський В.О. Учитель і діти //Вибрані твори у 5-ти томах. – Т.5. – К.: 1977. – С.195-203.
13. Сухомлинський В.О. Народження громадянина. – К.: Рад. школа, 1986.
14. Сухомлинський В.О. Розмова з молодим директором школи. – К.: Радянська школа, 1987.
15. Сухомлинський В.О. На нашій совісті – людина //Вибрані твори у 5-ти томах. – Т.5. –К.: 1977. – С. 203-217.
16. Сухомлинський В.О. Як виховати справжню людину. – К.: Радянська школа. 1987.

УДК 37.015.3

Р.В. Куліш

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ПОГЛЯДИ В.О.СУХОМЛИНСЬКОГО ПРО РОЛЬ САМОВИХОВАННЯ У ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ПЕДАГОГА

У статті розкриваються погляди В.О.Сухомлинського на природу професійного покликання вчителя, особливості усвідомлення ним специфіки своєї нервової системи і